

Working Paper Series

Department of Business & Management

Macroeconomic Methodology, Theory and Economic Policy (MaMTEP)

No. 3, 2012

Jens Warming om løndannelse:

The Theory of Wages - En international prisbesvarelse fra midten af 1920'erne

By

Finn Olesen

Institut for Økonomi og Ledelse

Aalborg Universitet

Fibigerstræde 4

DK-9220 Aalborg Ø

E-mail: finn@business.aau.dk

Juli 2012

Abstract

In his struggle to get acknowledgement as a theoretical as well as a more descriptive working economist Jens Warming wrote a Thesis Competition on **The Theory of Wages** in 1925-26. Although Warming today is known as one of many pre Keynesian writers in the late 1920s and early 1930s, **The Theory of Wages** is much more main stream neoclassical than pre Keynesian in its content as is shown in the present article where selected aspects of the Thesis is presented and discussed. However, in 1931, when Warming once again took up the question of the theory of wages his views had changed somewhat. Now his focus was more macroeconomic than microeconomic orientated.

Keywords: Jens Warming ; Neoclassical theory of wages ; Early Keynesianism

JEL classification: B13 ; B23 ; B31

Jeg skal take Jørgen Drud Hansen for kommentar til en tidligere version af dette paper.

ISBN 9788791646515

1. Indledning

I sin samtid blev Jens Warming (1873-1939) vel typisk set som en tør, kedelig og måske også noget utilbens deskriptivt arbejdende økonom, der skrev et alenlangt deskriptivt værk om dansk økonomi, som dog gav en særdeles grundig og detaljerig indføring i forskellige relevante samfundsforhold forhold, jf. Andersen (2000)¹. Derfor blev han aldrig rigtigt anerkendt som en teoretisk arbejdende økonom. Han var for de fleste kontorchefen fra det daværende Danmarks Statistik, som på grund af lang og tro tjeneste inden for et lidet attraktivt emneområde omsider blev gjort til professor i 1919 (ikke i nationaløkonomi, men i et særligt opslået professorat designet til ham).

Men efterfølgende skulle han komme til at høste en økonomisk teoretisk anerkendelse i et omfang, der bringer ham frem på en af de fremmeste pladser, som danske økonomer har indtaget på den internationale arena. På i hvert tilfælde tre områder var Jens Warming med på den internationale forskningsfronts forkant; jf. eksempelvis Kærgård et al. (1998): gennem påpegning af identifikationsproblemet i økonometrisk arbejder i 1906; jf. Kærgård (1984), gennem formuleringen af grundlaget for den moderne fiskeri- og ressourceøkonomi; jf. Andersen (1983), og som yder af væsentlige bidrag til forståelse af indkomstdannelsesprocesserne på makroplanet i en moderne monetær produktionsøkonomi fra 1924 og fremefter; jf. eksempelvis Topp (1987) og Olesen (2007). En sådan erkendelse og anerkendelse er i dag generelt accepteret.

Mens den ovenstående indsats altså er generelt erkendt og anerkendt, har der, jf. Davidsen (1999), været usikkerhed omkring et udkast til en lærebog i nationaløkonomi, som Warming påbegyndte i begyndelsen af 1920'erne, men som aldrig blev publiceret. Med Topp (2002) er dette arbejde dog nu blevet belyst. Samtidig henviser Davidsen (1999:159) og Topp (2008) til, at Warming omkring 1925-26 arbejdede med en besvarelse af en amerikansk prisopgave om løn teori². Fremstillingen -

¹ Warming var oprindelig uddannet som jurist i 1897; senere i 1901 fik han også en eksamen i økonomi. Jf. Topp (2008:673) var der dog tale om en særlig eksamen i økonomi, der især var udformet for kandidater i jura med henblik på efterfølgende at sikre dem en embedsmandskarriere. Dette forhold var nok også en af faktorerne bagved den manglende faglige anerkendelse i Warmings egen samtid. De 'rigtige' uddannede økonomer fra Københavns Universitet kunne måske på baggrund heraf mene, at Warming ikke rigtigt var i besiddelse af et tilstrækkeligt solidt og fyldestgørende økonomisk teoretisk fundament.

² I Warming (1911), der er udarbejdet i forbindelse med en professorkonkurrence fra 1911, er problemstillingen dog allerede kort berørt. Dette bidrag giver blandt andet en træg fremstilling præget af forholdsvis megen regneri med et taleksempel, der siges at repræsentere den danske økonomi ganske godt, men uden nogen generel tilgang eller formel præsentation – *"I det foreliggende Tilfælde vilde saadanne Formler vistnok være ganske intetsigende, og det tunge Formel-Apparat virker i sig selv ikke fremmende paa Tankens Sikkerhed"*, Warming (1911:23) – af effekterne af tre forstyrrelser: dels en stigning i kapitalmængden dels tekniske fremskridt dels en øget befolkningsvækst; tre forhold, som senere i Solow' vækstmodel skulle blive de tre kerneelementer. Derudover påpeges det, at i normale situationer

The Theory of Wages med forfattermærket "Saxifraga", som beror på Det Kongelige Bibliotek – opnåede dog ingen egentlig belønning³. Da værket udgør den eneste større afhandling af en teoretisk karakter fra Warmings hånd udover det nævnte udkast til en introducerende lærebog, skal udvalgte elementer af prisbesvarelsen præsenteres i det følgende. Især sker dette med fokus på at afdekke, hvorvidt der i dette bidrag anes nogle makroøkonomiske spor, som kan have været med til at danne fundamentet for hans senere forfatterskab⁴. Førrend dette bidrag nærmere behandles, gives der i næste afsnit dog først en kort introduktion til Warmings generelle makroøkonomiske forståelse med det formål bedre at kunne sætte prisbesvarelsen i afsnit 3 i det rette makroøkonomiske perspektiv. Endelig afsluttes artiklen med nogle få opsamlende bemærkninger.

2. Om Warmings makroøkonomiske forståelse

Som en bidragsyder til den præ-keynesianske tankegang er Jens Warming især anerkendt for sin indsats med hensyn til udviklingen af multiplikator teorien (gennem påpegning af en opsparingslækage), men som Gelting (1976) påpeger, bidrog han også til en moderne begrebsmæssig afklaring af forholdet mellem indkomst, opsparing og investering, og af hvorledes indkomstændringer forplanter sig igennem det økonomiske system. Og med en mere moderne makroøkonomisk forståelse end den herskende i sin samtid, var Jens Warming også i opposition hertil, hvad angik hans syn på den økonomiske politik. Som andre tidlige præ-keynesianere mente han, at staten burde intervenere aktivt for at mindske den generelle pessimisme og usikkerhed i samfundet og dermed forsøge at holde arbejdsløsheden i ave. Herved kunne staten gennem sin økonomiske politik være medvirkende til at frembringe en mindre inoptimal makroøkonomisk situation end den, der kunne frembringes alene ved markedsmekanismen selv, når økonomien er kendetegnet ved krisetendenser.

uden eksistens af stordriftsfordele bør arbejdskraften aflønnes efter sin grænseproduktivitet, Warming (1911:7-12), ligesom det også fremhæves, at et stabilt lønniveau er at foretrække, idet det giver en generel mere jævn og hensigtsmæssig økonomisk udvikling, Warming (1911:18-19).

³ Med Topp (2008:683): "Warming failed to win the Hart, Schaffner and Marx International Prize (which instead went to Paul H. Douglas). But his effort had not been entirely in vain. Being accustomed to rather negative assessments by his Danish peers, Warming must have been somewhat reassured that his contribution was awarded an "honourable mention" by the committee formed by Edwin F. Gay, Wesley Mitchell, James Laurence Laughlin, Theodore Burton, and John B. Clark".

⁴ For en mere fyldestgørende belysning af hele Jens Warmings forfatterskab kan der eksempelvis henvises til Olesen (2003).

Som påpeget af Topp (1981) har multiplikatortankegangen i Danmark rødder så langt tilbage som til 1896. Senere i 1927 forfægtede Frederik Johannsen, der var telefondirektør i København således anvendeligheden af multiplikatoranalysen i tre artikler i Berlingske Tidende, hvori han behandlede problematikken omkring det at købe dansk (omhandlende effekten af at substituere import med danske varer).

Med en dyb interesse for tidens aktuelle problemstillinger forholdt Jens Warming sig også til Johannsens forslag; jf. Warming (1928). Heri tager han tre forhold op til diskussion. For det første anholder han ideen om, at mere arbejde nødvendigvis alene skal erobres fra udlandet ved at få de enkelte husholdninger til at købe flere indenlandske varer på bekostning af udenlandske⁵. I stedet for bør man snarere forsøge at stimulere den indenlandske efterspørgsel. Sker dette, sættes der en proces i gang, hvorved især industrien vil opleve en fremgang. På sigt kan en sådan udvikling måske også fremkalde øgede investeringer, der kombineret med en samtidig større forbrugslyst igen vil påvirke beskæftigelsen og arbejdsløsheden positivt. Dernæst påpeger Warming for det andet opsparringens duale karakter. Mens en opsparring i økonomisk set gode tider er nødvendig af hensyn til finansieringen af konjunktureropsvingets fremkaldte investeringer, så skaber en for stor opsparringslyst i nedgangstider derimod ofte en arbejdsløshed, idet den samlede opsparring ikke altid fuldt ud matches af de private forbrugs- og investeringsønsker. I krisetider vil den samlede opsparring typisk overstige disse købsønsker. Ligeledes bliver husholdninger som virksomheder i dårlige tider typisk mere forsigtige, hvorfor de ofte udskyder udgiftskrævende beslutninger til senere, hvilket blot yderligere fordyber og fastholder den økonomiske krise. Og for det tredje mener Warming, at Johannsens multiplikator er sat for højt, idet opsparringstilbøjeligheden ikke er inddraget i analysen, som den burde have været som en efterspørgselslækage helt analogt med importtilbøjeligheden.

I 1931 udgav Kahn sin klassiske artikel omhandlende multiplikatortankegangen. Formentlig inspireret af denne artikel forsøgte Jens Warming efterfølgende at sammenfatte og klargøre sin egen opfattelse på dette område. Artiklen fra 1932 fremstår da også i dag som et af Warmings mest banebrydende præ-keynesianske bidrag⁶.

⁵ Mere markedskonformt kan der naturligvis også 'erobres' markedsandele ved at høste de fordele, som følger af en international arbejdsdeling og specialisering.

⁶ Senere i 1933 offentliggjorde Jens Warming i Nationaløkonomisk Tidsskrift tre bidrag, hvoraf især de to med nogen rimelighed kan tolkes som et sammenfattende forsøg fra hans side på at opnå den faglige gennemslagskraft og anerkendelse, som han i sin samtid hagede så meget efter at få. Med 1930'ernes største arbejdsløshed som aktuel virkelighed i Danmark synes titlerne på de to bidrag velvalgte: **Den økonomiske Usikkerhed** og **Likvid Kapital**. Indholdet i de to artikler vil dog ikke blive nærmere belyst i den nærværende gennemgang af Warmings makroøkonomiske forståelse; se i stedet f.eks. Olesen (2003).

Indledningsvist heri beklager Warming den internationale tendens der er til, at alle lande tilsyneladende lægger for stor en vægt på at opnå en betalingsbalanceligevægt. I stedet for burde landene sætte beskæftigelsessituation på den aktuelle dagsorden som det vigtigste punkt, mener han. Derfor bør de enkelte lande ekspandere den økonomiske aktivitet, gerne gennem en koordineret indsats, ved at øge omfanget af offentlige investeringer. Sker dette, vil man kunne høste de positive effekter af en international multiplikatorproces: Det ene lands import er jo det andet lands eksport, hvorved en negativ betalingsbalance effekt minimeres for de deltagende lande, når de gennemfører deres finanspolitiske ekspansion som en koordineret indsats.

Dernæst behandles Crowding Out problematikken. Selvom mange måtte mene, at staten "stjæler" aktivitet fra den private sektor, når den gennemfører f.eks. offentlige investeringer, er dette ikke rigtigt, påpeger Warming. I krisetider er der jo ledige ressourcer (arbejdskraft som kapital). Derudover vil et sådant indgreb af sig selv skabe den opsparring, der må til for at finansiere de øgede offentlige investeringer. Øges disse, vokser også indkomsten og dermed den samlede opsparring i samfundet. Jo mere lukket den betragtede økonomi måtte være, i desto højere grad vil den gennemførte investering være selvfinansierende (for en lukket økonomi vil vi præcist have, at $\Delta I = \Delta S$). Og netop en diskussion af det vigtige opsparingsaspekt mangler i Kahn (1931), mener Warming. Ved ikke at inddrage opsparringen som en efterspørgselslækage kommer Kahn til at overvurdere størrelse af multiplikatoren, er hans pointe.

Dernæst kritiserer Warming samtidens finanspolitiske forståelse, hvor man typisk jagter en budgetbalance som den væsentligste målsætning samtidig med, at der hersker en generel tilbageholdenhed med hensyn til at bruge finanspolitiske indgreb som et aktivt konjunkturregulerende instrument. Økonomisk passivitet sikrer ikke af sig selv en positiv udvikling på et lands betalingsforhold overfor udlandet, ligesom man ikke bør analogisere fra det private husholdningsbudget til statens finanser. Jagten på det balancerede budget er ikke en hensigtsmæssig rettesnor for en fornuftig offentlig aktivitet; snarere forstærker en sådan målsætning en allerede igangværende lavkonjunktur. I stedet for bør staten aktivt påvirke konjunkturerne gennem sin økonomiske politik til gavn for landet selv og positivt bidragende til en opgang i den internationale økonomi: "*in my opinion, at the present time, it is the duty of States to have a deficit – as this means employment for the workers and preservation of the latent saving*", Warming (1932:220).

Også på anden vis var Warming på forkant med de senere keynesianske tanker. Eksempelvis tager han tidligt afstand fra, at det skulle være muligt at øge beskæftigelsen generelt gennem en lønreduktion. Om et sådant forslag påpegede han i Warming (1927), at dette snarere vil gøre de økonomiske

konjunkturer værre. Et om end midlertidigt lønfald skaber nemlig usikkerhed omkring de fremtidige forhold med en øget økonomisk ustabilitet til følge. Et sådant lønfald mindsker forbruget hos mange husholdninger, og øger presset på allerede igangværende prisfaldstendenser i økonomien, hvilket blot forstærker den vigende konjunkturudvikling gennem en tidsmæssig udskydelse af forbrugs- såvel som investeringsbeslutninger. Skal konjunkturerne stabiliseres, skal lønningerne derfor snarere holdes på et stabilt niveau, mener Warming. Derved skabes der mere tillid i økonomien, hvorfor forbrugs- og investeringsaktiviteten gradvist vil begynde at blive forøget, hvorved den økonomiske krises styrke formindskes.

3. The Theory of Wages

Denne afhandling er på i alt 231 sider, og den består af fire dele med titlerne: 1) The marginal productivity theory, 2) The quantity of the factors of production, 3) Natural differences and variations in wages og 4) Labor policy in a theoretical light.

Efter indledningsvist at have fastlagt, at lønsatsen i lighed med andre økonomiske værdier er bestemt af ”*utility and scarcity*”⁷, præsenterer Warming princippet om marginal produktivitet som det, der generelt set bør bestemme lønnens højde. For de fleste forholds vedkommende, hvor det aftagende udbyttes lov er gældende, bør enhver produktionsfaktor derfor aflønnes på en sådan måde, at faktorens indkomst pr. enhed ækvivalerer dets marginale produkt. Herved forfølges tankegangen fra Warming (1911) blot nu i en væsentlig mere uddybet form. Først belyses princippet anvendelighed i et et-gode tilfælde, dernæst i et to-gode tilfælde, hvor muligheden for en faktorsubstitution foreligger. Derefter behandles nogle tilfælde, hvor det aftagende udbyttes lov ikke gælder; dels eksistensen af stordriftsfordele, som måske ikke altid kan udnyttes fuldt ud på grund af en manglende efterspørgsel efter godet, dels hvad Warming benævner for ”*lacks in the organization of society*”. Henhørende under den sidste kategori behandles overfiskningsproblematikken, som Warming havde taget under behandling tidligere i 1911. Fremstillingen i bidraget fra 1926 er således en videreudvikling af tankegangen i den oprindelige 1911-artikel. Som påpeget af Topp (2008) dannede frem-

⁷ Jf. uddybende Warming (1926:2): “*As thus labor is scarce, we must utilize it for the right wants and the right methods of production in such a way that we get the maximum of utility, and here the price has the mission to guide our disposals*”.

stillingen i prisbesvarelsen baggrund for udarbejdelsen af den efterfølgende 1931-artikel⁸. Havde prisopgaven ført til en international publicering, ville Warmings anerkendelse inden for fiskeriøkonomien sandsynligvis have været erkendt allerede i hans egen samtid.

Dernæst fokuserer Warming på realkapital, som han mener, er ”*the best measure for the conditions of a business*”. På kort sigt rangordner virksomhederne de forskellige investeringsprojekter, hvoraf de mest rentable naturligvis gennemføres først. På lang sigt derimod aflønnes kapitalen med det samme afkast i alle sine anvendelser. Og en øget kapitalanvendelse er til arbejdskraftens fordel, argumenteres der, idet dennes reale købekraft ved en sådan kapitalakkumulation vil blive forøget⁹.

Derefter kommer Warming kort ind på opsparingens rolle. Her er det, skriver han, umiddelbart uden betydning om indkomsten anvendes til forbrug eller opsparing. Begge er produktive anvendelser, idet den samlede opsparing generelt antages at ækvivalere investeringslysten i samfundet. På sigt er forskellen dog af en fundamental karakter, idet “*the machines and the stock increase the productivity and therefore claim a part of the product and assist the other factors*”; Warming (1926:35). Gennem opsparing som fører til investering, vil der over tid i et dynamisk perspektiv ske en kapitalopbygning, som gør samfundet rigere gennem en stadig forbedret produktivitet. Et sådant dynamisk aspekt er ikke knyttet til forbrugsbeslutningerne. Netop derfor er det vigtigt at have det rette mix mellem det samlede forbrug og investeringsomfanget. Set i et makroøkonomisk perspektiv er disse få og kortfattede bemærkninger noget uklare. Forudsætter Warming, at opsparingen anvendes aktivt, gives der ingen efterspørgselsbrist, som kan betinge en lavkonjunktur og eksistensen af en ufrivillig form for arbejdsløshed; det vil sige, at forudsætningerne bagved Say’s Lov er indfriet. Anderledes forholder det sig naturligvis, hvis investeringsønskerne og den private opsparingslyst ex

⁸ Jf. op. cit. pp. 27, 28 & 29-30: “*But there are also cases, where under free competition so many units are used that we are far beyond the optimum point, and the last units will produce much less than their reward; it is even possible, that their product is negative. The most important example of this kind of exception is the retail trade, but the most illustrating example is fishery ... If it was possible to regulate the access to the ground, the State could occupy the “groundrent” and prevent this waste ... Then there would be equilibrium; the optimum production would be reached, and the reward of the fishermen would correspond to their marginal product ... Probably there are very few fishing grounds, where in practice it would be possible to regulate the access by the proposed license-system. But in another trade, the drugstore-business, there exists in Denmark a license-system by which a corresponding waste is prevented and an income secured ... If the access to the fishing ground is free, men will continue to go to it, not until the last man gets the same marginal product as in other trades, but until the average product equals the marginal product in other trades*”.

⁹ I alt giver Warming (1926:36-37) fem årsager hertil: “(1) *When the marginal productivity of capital decreases, the marginal productivity of labor increases.* (2) *It is profitable for the laborers to be assisted by much capital.* (3) *Lower interest means cheaper house-rent and cheaper commodities, if capital is used in the production.* (4) *The national dividend becomes greater, which means increased demand for labor.* (5) *Demand for commodities means joint demand for capital and labor*”.

ante er forskellig fra hinanden. I en sådan situation er den effektive efterspørgsel i samfundet for lille til at sikre et makroøkonomisk optimalt udfald fremkaldt, hvilket netop resulterer i en øget arbejdsløshed af et keynesiansk tilsnit.

Finansieringsmæssigt giver en i forhold til investeringsomfanget for lille opsparing dog problemer med betalingsforholdet over for udlandet, påpeges det. Og på længere sigt er en given kapitalopbygning naturligvis bestemmende for størrelsen af den økonomiske vækst. Af hensyn til en stabil langsigtligevægt uden betalingsbalanceproblemer må opsparingen derfor ikke være for lille. Jo større en opsparings- og investeringslyst (og jo mindre en forbrugstilbøjelighed) vi har, desto kraftigere vil kapitalakkumuleringen være, og jo højere en vækstrate opnår vi i økonomien. Forstået på denne måde er Warming helt traditionel og mainstream i sin opfattelse. Også klassisk er forståelsen af, at en kapitalopbygning over tid fører til en faldende rente i samfundet¹⁰.

Derefter følger nogle indholdsmæssigt set mindre interessante og mere træge kapitler. Dels et kapitel om jordrente, hvor det blandt andet påpeges, at substitutionsgraden mellem arbejdskraft og kapital er større end mellem arbejdskraft og jord. Dels tre kapitler omhandlende lønnens udvikling i et mere dynamisk perspektiv: hvad sker der med denne, hvis antallet af arbejdere vokser, eller hvis deres effektivitet sættes op? Mens den enkelte arbejder i den sidste situation nok kan regne med en større indkomst, hvordan da med hele arbejdsklassens andel af bruttofaktoringkomsten? Med Warmings tendens til at anvende illustrative taleksempler til belysning af hans teoretiske udsagn forsøger han at godtgøre, at arbejderklassens tab sandsynligvis er minimalt i en sådan situation. Derimod er tabet tydeligere ved et øget arbejdsstyrke, hvor faldet i arbejdskraftens marginale produktivitet er kraftigere, ligesom der også må forventes et vist afledt pres på landbruget til at producere flere fødevarer (altså et tilnærmelsesvist malthusiansk argument)¹¹. Mere moderne synes påpegningen af

¹⁰ Jf. f.eks. op. cit. p. 43: "Nobody can tell, whether an increment of the supply of capital of 5% will diminish the interest 1,2,5 or 10% ... the total of interest will decrease, and it would pay the capitalists as a class to make an agreement not to save more". Jf. også p. 107, hvor en mindre opsparing vil øge renteniveauet i samfundet: "if taxation for military purposes has lowered the saving, this will raise the rate of interest".

¹¹ Jf. op. cit. pp. 66-67: "an addition of 1% through a greater number of laborers ... means that the laborers must leave more than one half of the additional product to other factors". Jævnfør også senere, hvor Warming p. 71 eksplicit anerkender Malthus' argument. Men antagelsen om, at en voksende befolkning mindsker velstanden, er dog blot en ceteris paribus antagelse, som har vist sig at være i modstrid med de empiriske kendsgerninger, påpeges det: "In the 19th century we saw **a correlation between growing population and growing wealth**, which shows that other things were not equal. Production had better methods and more capital at its disposal ... growing wealth gave food for a greater population; the growing population stimulated progress and saving; and the growing enlightenment and education caused both greater wealth and a lower death-rate"; op. cit. pp. 74 & 75. Og ikke for enhver type af arbejdskraft gælder det, at grænseproduktet er aftagende. Måske ihukommende sin egen private sfære skriver Warming p. 92: "for a scientific man or for the manager of a great business it is a direct pleasure to supervise as much of the whole science or of the whole market-situation as is possible and wise; the quality of his work will to a certain extent grow with the quantity".

efterspørgslens betydning at være. Lønnen er naturligvis ikke alene udbudsbestemt, den påvirkes også af vareefterspørgslen, skriver Warming: *"the ultimate demand comes from the consumers of the product. A great demand will always give a factor value, while a great supply only up to a certain point will increase the total value"*; op. cit. p. 58. Vigtigt er det dog altid at anerkende, at arbejdskraften generelt bør aflønnes *"according to its own marginal productivity"* ved fuld beskæftigelse. Sker dette ikke, eksempelvis som følge af en minimumsløn, opstår der en inoptimal situation – *"an unjust wage-system"* – som oftest vil føre til arbejdsløshed, argumenterer Warming. Arbejdsløshed er således ikke et efterspørgsels skabt fænomen. Årsagen til ledighed skal hos Warming (1926) helt i overensstemmelse med den klassiske tradition findes på udbudssiden¹². Endelig afsluttes Del II i fremstillingen med nogle betragtninger over arbejdstidens længde. Umiddelbart vil arbejdskraften tabe ved en arbejdstidsnedsættelse, som dog vil blive noget imødegået af en højere marginal produktivitet og en bedre timeløn. Men samtidig vil den relativt set dyrere arbejdskraft føre til faktorsubstitution, hvor dette er muligt og fordelagtigt. Og generelt kan en lønstigning føre til en nedgang i arbejdskraftudbuddet, hvis indkomsteffekten er den dominerende effekt, påpeges det.

Indledningsvist i Del III behandles problematikken med hensyn til, hvorvidt tekniske fremskridt i form af *"labor-saving machinery"* er til en varig ulempe for arbejderne som klasse betragtet. Måske bliver det midlertidige tab i form af ledighed kompenseret på det længere sigt af et større forbrug fremkaldt af lavere varepriser, som måske først kommer forholdsvis sent i forløbet som følge af eksempelvis patenterede rettigheder. Kun hvis forrentningen af den nye kapital er forholdsvis høj, mener Warming ifølge endnu et af sine talmæssige gæt, at investeringen er fordelagtig set med arbejderens øjne som klasse betragtet¹³.

Dernæst behandles forholdet mellem mænd og kvinder nærmere, hvor der argumenteres for den opfattelse, at kvinder generelt har et mindre arbejdskraftpotentiale end mænd på nær inden for visse særlige kvindeerhverv. Generelt indeholder dette kapitel og det næste om arbejdsevne flere udsagn, der for en moderne læser forekommer at høre en anden tidsalder til, om end Warming i sin egen

¹² Jf. op. cit. p. 84 der om en aflønning bestemt af den gennemsnitlige ledighed skriver, at konsekvenserne heraf for arbejdere som ligger under dette niveau: *"would very often be unemployed, and there is even danger, that the grand total of unemployment would be greater, when so many of the laborers are over-paid ... Certainly all systems with equal wages are dangerous for the unable"*.

¹³ Jf. op. cit. p. 96: *"the rentability of an invention must be about 13% of the required capital if it shall give any surplus to the laborers"*. Men det er nok ikke rimeligt at betragte alle arbejdere under et, påpeges det efterfølgende. Byrden ved indførelse af arbejdskraftbesparende investeringer vil nok især ramme *"the manual workers, while often the upper class of laborers"* will get better employment by constructing and managing the machines ect."

samtid næppe har været særlig mandschauvinistisk i sin beskrivelse af forskellighederne mellem kønnene eller i sit syn på de invalides arbejdsmæssige muligheder¹⁴. Langt mere interessant er det naturligvis at få fastlagt, at variationerne i lønsatserne er bestemt af mange forskellige faktorer, hvor alle dog næppe er lige relevante, så som ”*sex, age, physical strength, intellectual ability, health, morals, education, trade, occupation, locality, special expenses for tools, meals etc.*”; op. cit. p. 114. Især er lønnen for den svageste arbejder den, der varierer mest helt analogt med, hvad der gør sig gældende for egentlige goders vedkommende¹⁵. Men her har samfundsmæssige institutioner så som uddannelsesmæssige tiltag en vigtig rolle at spille i et forsøg på at hæve disse arbejders effektivitet eller marginale produkt. Om det egentlige forarmede proletariat bemærker Warming (1926:125) i forbifarten, at den grundlæggende årsag til dettes eksistens ofte skal findes i arbejdsløshed eller andre ulykkelige omstændigheder, der blot yderligere forstærkes af alkoholisme, dårlige boligforhold m.m. Skal omfanget af et sådant proletariat minimeres, kræver dette ifølge Warming, ikke fornægtende hans sociale sindelag, en forenet indsats bestående af: ”*stabilization of business, social legislation, alcohol-legislation, better houses, schools, children’s courts etc.*”. Modsætningsvist er det selvfølgelig også den knappe arbejdskraftressource med de bedste evner, der aflønnes bedst.

Derefter følger to lange og uinspirerende kapitler omhandlende forskellige profitaspekter eksempelvis med hensyn til risikoovervejelser (jo større en risiko man løber desto større en profit må man forvente at kunne opnå)¹⁶ og om forskellige landbrugsforhold (eksempelvis en diskussion af småbrugs- versus storbrugsproduktion).

I det næste kapitel er fokus sat på konjunkturernes udvikling. Indledningsvist slår Warming fast, at den klassiske opfattelse tager fejl, når denne hævder, at en generel overproduktion med prisfaldstendenser til følge ikke er mulig. Det er netop eksistensen af en sådan, som betinger den økonomi-

¹⁴ Jf. eksempelvis op. cit. pp. 116 & 117: ”*Often it will be best to give the inferior machines to the inferior men, as it would be too great a loss to have good machines used by invalids ... no invalid is so inferior that it cannot pay to give him a basket for gathering nuts (by gathering berries in a garden he must not however prevent others from gathering in due time)*”.

¹⁵ Simpelthen fordi: ”*The prices of the poorer qualities oscillate more than of the better qualities, because by a great supply all can get the better and nobody will buy the poorer, while by a scarce supply even the rich customers will be eager to secure the poorer qualities*”; op. cit. p. 118.

¹⁶ Jf. op. cit. p. 139: ”*In periods where many **dynamic forces** are at work, the profit is as a rule high ... in such periods the risk is great, and as the risk is one of the most important explanations of the existence of a profit, this base of profit is stronger*”. Derudover vil det selvfølgelig også gælde, at ”*inventions can give positive tendencies to profit*”; op. cit. p. 141.

ske krise, hævder han. Og i denne forklaring har den samlede opsparing en helt afgørende rolle at spille, idet denne i krisetider overstiger de samtidige private investeringsønsker:

*”in a time of depression ... **the saving is greater than the investment**, or rather tends to be greater. The saving is to be sure smaller than in the time of prosperity, but the spirit of investment lacks; many wish to save in general, to have a deposit ready for the future, but too few want to borrow these deposits and invest them in concrete capital-goods. And as capital can only exist in concrete form, this surplus-saving is in vain”*; op. cit. p. 173.

I denne henseende synes Warming således her at have et noget anderledes syn på opsparingsaspekterne, end hvad der tidligere var gældende i fremstillingen.

Men i konjunkturforløbet er der dog indbygget en tendens til, at krisen efter nogle år vil bevirke, at efterspørgslen efter varer begynder at blive større end udbuddet, påpeges det. Dette får ikke alene priserne til så småt at begynde at stige, men der fremkommer også flere investeringer efterhånden som *”the spirit of investment has returned”*. Derved genoprettes den økonomiske situation for dog senere igen at afmattes, når prisstigningstendenserne ophører, lyder Warmings beskrivelse af den makroøkonomiske konjunkturcyklus¹⁷. Konjunktursvingningerne kan dog forsøges indsnævret, såfremt man kan holde igen på investeringslysten i gode år og stimulere denne i dårlige år, men især det sidste er ingen let opgave, påpeges det. Hvordan skal man nemlig kunne overbevise producenterne om, at det i en sådan situation netop er hensigtsmæssigt at producere flere luksus- og kapitalgoder, når nu købekraften i samfundet er begrænset som følge af, at ikke alle produktionsfaktorer er beskæftigede; jf. Warming (1926:183)? Selvom det er svært, må vi opfordre hertil, argumenteres der. Ligeledes bør man generelt ikke forsøge at afhjælpe krisen gennem lønreduktioner (kun inden for kapitalgode-produktionen kan Warming finde et motiv herfor). Derimod må man erkende, at *“stable wages will assist to get stable prices and therefore stable trade”*; op. cit. p. 187¹⁸. I dette kapitel forefindes således elementer af den makroøkonomiske forståelse, som kan genfindes i War-

¹⁷ Jf. op. cit. p. 178: *“the capital-creating power of inflation will disappear; when the prices cease to rise, the wages will gradually come up with the prices, the profit of the employer will decrease and so will his saving”*.

¹⁸ Mere uddybende påpeger Warming (1926:188), at: *“To lower the wages means to lower the prices, and this means to check the investment-spirit. Only in trades which produce capital-goods the wage-variation can be recommended; the demand for such goods is not determined by the simultaneous purchasing-power alone but by the general opinion about the prices in that future period, where the goods must be used. When business-men find that the prices have now been reduced sufficiently in proportion to the prices they expect in the future, their investment-spirit is awakened. Their standard of evaluation is determined by the normal and average conditions of the future”*.

mings forfatterskab fra 1924 og fremefter. Men argumentationen i Warming (1926) er på dette område ikke hverken helt så klar eller så sammenhængende, som det er tilfældet i andre af hans senere bidrag.

Endelig afsluttes Del III med et kapital omhandlende geografisk bestemte lønforhold og lønforskelle. Udover at hylde faktorprisudligningsteorets gyldighed på det længere sigt, indeholder kapitlet eksempelvis også nogle ikke økonomiske betragtninger på immigrationsproblematikken med udgangspunkt i nogle danske bestemmelser, som pålagde polske sæsonsukkerroe-arbejdere bestemte restriktioner¹⁹.

Den sidste del af afhandlingen beskæftiger sig med nogle udvalgte arbejdsmarkedsforhold. Således påpeges det i Del IV's første kapitel, at en af fagforeningerne gennemtruffet for høj nominal løn (altså over den ligevægtsskabende løn), blot er til ulempe for arbejderne selv. Enten fører en sådan løn til højere leveomkostninger gennem en overvæltning på varepriserne og/eller til en øget arbejdsløshed. Netop derfor har fagforeningerne nok også en begrænset lønmæssig rolle at spille. Således fastlægges disses rolle i det næste kapitel til i denne henseende blot at være den, at fagforeningerne skal forsøge: "*to raise the wages just so much above the equilibrium-level, that hardly any reaction will take place*"; op. cit. p. 215. Derudover har de naturligvis også en rolle i forbindelse med forsøg på at holde et gulv under lønnen, når denne er under pres i en nedadgående retning i depressionstider. I denne sammenhæng udgør fagforeningerne således en stabiliserende økonomisk faktor. Skal arbejdsklassen have nogen virkelig reel indflydelse, skal de i stedet for forsøge at gå efter den politiske magt, argumenterer Warming. Med brug af denne kan arbejdsklassen gennemfører en omfordeling af goderne i samfundet til deres klasses fordel – ved en gradvis opbygning af en begyndende velfærdsstat – ligesom de bedre kan sikre vilkårene omkring løndannelsen for dem selv²⁰.

¹⁹ Helt nutidigt skriver Warming (1926:197 & 199) herom: "*I am opposed to these Danish restrictions, and – apart from special race-difficulties – I regard restrictions as unfair and immoral against the poor overpopulated countries; they need emigration to raise their wages and lower their rent. The loss for these countries is increased, because restrictions means selection of the ablest ... if immigration-restrictions are decided on, it will be consistent to supplement them by other restrictions such as **protection by custom-duties**. It is of little use to prevent immigrants to come personally, if we allow them to come in the shape of cheap commodities ... A protection of this kind must be **directed against commodities, containing much labor***".

²⁰ Jf. op. cit. pp. 228 & 230-31, hvor vi, helt forudseende jævnfør velfærdsstatens fremkomst og udbygning efter den 2. Verdenskrig i de fleste vestlige samfund, får at vide: "*In this way it is really possible to get a share of the interest, the rent and the great personal incomes of the most able or fortunate; and this is possible, not only in a socialistic state, but even inside the present society, namely by **taxation**. The proceeds from the taxes can then be used, not only for direct subsidies such as old age pensions, but even for schools, hospitals and other welfare-institutions, of the benefit of which the laborers get a greater share than of the corresponding taxes ... And this power is of value, not only for social legis-*

4. Et bud på en vurdering

Som det er fremgået af den ovenstående gennemgang, er Warming (1926) ikke i et præ-keynesiansk henseende et særligt banebrydende værk. Dertil er de teoretiske nyheder for små og for få. Den teoretiske forankring i fremstillingen fra 1926 er således primært af en solid mikroøkonomisk karakter med visse indeholdte makroøkonomiske aspekter.

Efterfølgende berørte Warming (1931) dog igen den i 1926 behandlede problemstilling. Men nu skete det i en mere genkendelig makroøkonomisk kontekst. Her påpeges det, som flere andre steder i hans forfatterskab, at generelle lønfaldstendenser ikke er en brugbar vej ud af en allerede igangværende økonomisk krise²¹. Tværtimod vil en sådan strategi snarere forværre den igangværende depression, idet husholdninger som virksomheder vil forsøge at udskyde deres forbrugs- og investeringsbeslutninger i håb om at kunne gennemføre disse til endnu lavere priser i fremtiden end til de nuværende gældende priser. Derimod kan en økonomisk krises pessimisme forsøges bremsset gennem en stabil lønudvikling, som vil kunne stoppe prisfaldstendenserne. Langsomt måske, men sikkert vil tilliden igen brede sig i økonomien, og konjunkturerne vil begynde at vende; jf. Warming (1931a:24-28). Depressionstendenserne i 1920'erne og 1930'erne er snarere bestemt af den uorden, som opstod efter den 1. Verdenskrigs afslutning, frem for af en måske berettiget usikkerhed med hensyn til de potentielle negative beskæftigelseseffekter af rationaliseringstiltag, den tiltagende landbrugskrise og endelig opsparingens manglende aktive anvendelse i samfundsøkonomien, argumenteres der²². Og det, der er nødvendigt nu, er en aktiv indsats gerne gennem en større produktion af luksusvarer og kapitalgoder. Men en sådan kick-start af økonomien, især i et internationalt perspektiv, er vanskelig at iværksætte, erkender Warming. Snarere må liden sættes til den internationale fagbevægelse, idet: "*What the economic world needs just now is a psychological stimulus; and*

lation, tax-legislation ect. but also for land-legislation, immigration-legislation, custom-duties etc.; not only by direct attempts to influence the wages, but even and more so by alterations of the conditions which are the base of the wage-equilibrium, and by additions to the wages outside the equilibrium".

²¹ Derimod er en indbyrdes regulering af de relative lønforhold, om nødvendig for at sikre en tilpasning mellem økonomiens forskellige sektorer og brancher, naturligvis helt i orden. Jf. f.eks. Warming (1931a:30): "*changes in technical equipment call for adjustment of wages"*.

²² Jf. eksempelvis op. cit. pp. 45, 46 & 47: "*The true cause seems to be rather the disorganisation of Europe after the war, the uncertainty as to which way to turn, the sensitive state of public opinion and general unrest which result from all this. In the main the depression has a psychological origin ... the existence of a surplus of liquid capital is bound to manifest itself in the form of unemployment, both of workers and of other factors of production ... A surplus of liquid capital means that saving tends to outstrip investment ... But if no one wishes to invest there is a danger that neither engineers nor tailors will be employed ... the first thing to happen is that stocks remain unsold; for a short time the unemployed capital exists in the form of unsold goods, but soon production will be reduced and the result is unemployment"*.

I cannot see any better way of calling out this force than an international public opinion determined to keep wages stable”; Warming (1931a:54).

Som for flere andre af samtidens økonomer undergik Warmings makroøkonomiske forståelse en naturlig og forståelig udvikling efterhånden som depressionstendenserne udviklede sig i styrke såvel som i en tidsmæssig udstrækning. Efterfølgende kom Warming i andre af sine bidrag på forkant med udviklingen af en begyndende præ-keynesiansk makroteori, om end hans egen samtid altså på ingen måde synes at have anerkendt hans indsats på det økonomisk teoretiske felt.

Litteratur

Andersen, Ellen (2000): "Om Haandbog i Danmarks Statistik af Jens Warming", *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 2000, pp. 137-39.

Andersen, Peder (1983): "'On rent of fishing grounds': a translation of Jens Warming's 1911 article, with an introduction", *History of Political Economy* 1983, pp. 391-96.

Davidsen, Thorkild (1999): "Statistiker mod sin vilje – Uddrag af Jens Warmings dagbøger", *Fund og Forskning*, Bink 38, 1999, Det Kongelige Bibliotek.

Gelting, Jørgen H. (1976): "Jens Warming", fra bogen "Danske Økonomer. Festskrift i anledning af Socialøkonomisk Samfunds 75 års jubilæum", pp. 307-16", Samfundsvidenskabeligt Forlag, København 1976.

Kahn, R.F. (1931): "The Relation of Home Investment to Unemployment", *The Economic Journal* 1931, pp. 173-98.

Kærgård, Niels (1984): "The Earliest History of Econometrics: Some Neglected Danish Contributions", *History of Political Economy* 1984, vol. 16, pp. 437-44.

Kærgård, Niels et al. (1998): "The Danish Economist Jens Warming: An Odd Genius", fra bogen "European Economists of the Early 20th Century, Vol. 1, edited by Warren J. Samuels, Edward Elgar 1998, pp. 331-48.

Olesen, Finn (2007): "Den keynesianske revolution og nogle tidlige danske bidrag", *Erhvervshistorisk Årbog* 2007, Statens Arkiver – Erhvervsarkivet, pp. 30-49.

Olesen, Finn (2003): "Jens Warming: den miskendte økonom", Working Paper No. 39/03, Institut for Miljø- og Erhvervsøkonomi, SDU.

Topp, Niels-Henrik (2008): "The Impact of Open Access to Fishing Grounds: The History of Jens Warming's Model", *History of Political Economy*, Winter 2008, pp. 671-88.

Topp, Niels-Henrik (2002): "Den frie konkurrences mangler – uddrag af en upubliceret dansk nationaløkonomisk lærebog", *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 2002, pp. 237-251.

Topp, Niels-Henrik (1987): "Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-1945", Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1987.

Topp, Niels-Henrik (1981): "A nineteenth-century multiplier and its fate: Julius Wulff and the multiplier theory in Denmark, 1896-1932", *History of Political Economy* 13:4, 1981, pp. 824-45.

Warming, Jens (1933): "Den økonomiske Usikkerhed", *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1933, pp. 89-126.

Warming, Jens (1933a): "Likvid Kapital", *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1933, pp. 221-51 & pp. 337-58.

Warming, Jens (1932): "International Difficulties Arising Out of the Financing of Public Works", *The Economic Journal* 1932, pp. 211-24.

Warming, Jens (1931): "Tilpasning", *Gads Danske Magasin*, 25. Aargang, G.E.C. Gads Forlag, København 1928, pp. 481-505.

Warming, Jens (1931a): "A Theory of Prices and Wages", *International Labour Review* 1931, pp. 24-54.

Warming, Jens (1928): "Beskæftigelsesproblemet. Skal Arbejde erobres eller skabes?", *Gads Danske Magazin*, 22. Aargang, G.E.C. Gads Forlag, København 1928, pp. 609-21.

Warming, Jens (1927): "En Krisepjece", *Polyteknisk Tidsskrift* 1927, pp. 186-90.

Warming, Jens (1926): "The Theory of Wages", *Prisopgavebesvarelse* (upubliceret), Det Kongelige Bibliotek.

Warming, Jens (1924): "Valutaspørgsmaalet", G.E.C. Gads Forlag, København 1924.

Warming, Jens (1911): "Arbejdsløn og Rente. En teoretisk Studie med et Tillæg om Prisniveauet", København 1911.